

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

Stig-Lennart Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*. Litteratur teater film, nya serien 11. Lund 1994.

I sin avhandling *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur* ställer sig Stig-Lennart Godin upp giften att beskriva hur arbetarlitteraturen »strukturerar en upplevelse av omvärlden» och att belysa denna litterära traditions egenart (s. 5). Undersökningsområdet är den tidiga svenska arbetardikningen med tyngdpunkten på perioden 1885–1920 men Godin uppmärksammar även närliggande litteraturformer som folklivsskildringen, den borgerliga arbetarskildringen och nykterhetsdikningen.

Godin tar sin utgångspunkt i en diskussion av socialdemokratiens bildningssyn och formulerar på denna grundval en av sina centrala hypoteser, nämligen att den tidiga arbetardikningen bäst kan förstås som ett civilisatoriskt projekt, präglad både av arbetarrörelsens politiska strävanden och den tidiga industrialismens geografiskt skiftande förutsättningar. I ett av avhandlingens mest förtjänstfulla kapitel ställer han de norrländska sågverksdistrikten och den skånska landsbygden mot varandra och förklarar den relativt rika arbetarlitteraturen i norr respektive torftigheten i söder med hänvisning till skillnader i produktionsformer och social organisering. Lantarbetarna i storgodsens Skåne kom bara undantagsvis i beröring med den framväxande industrialismen, visade liten benägenhet för facklig och politisk organisering och hade få språkrör. I de norrländska sågverksdistrikten fanns däremot en förhållandevis stark arbetarrörelse. Där rekryterades arbetskraften ur proletariserade småbondeskikt, till en del bestående av arbetsvandrare eller säsongarbetare som levde med en fot i bondesamhället och den andra i industrialismen. Att de norrländska sågverksmiljöerna är så förhållandevis rikt representerade i arbetarlitteraturen skulle kunna bero på att författarna i denna miji fann flera typiska drag i den tidiga industrialiseringsprocessen. Resonemanget illustreras väl med hjälp av Otto Dalkvists prosaberättelse *Under bolagsväldet* från 1904, tydligt präglad av brytningen mellan å ena sidan agrara eller förindustriella medvetandeformer, å den andra ett industriproletärt klassmedvetande.

Tråden förs vidare i ett kapitel som ställer Maria Sandels bilder av den organiserade, solidariska och ansvarskännande arbetarklassen i Stockholm mot Karl Östmans »existentiella pessimism» och hans starkt negativa bilder av sågverksmiljön, där »liv» och »arbete» framstår som oförenliga motsatser. Avhandlingens båda avslutande kapitel ägnas åt vad Ivar Lo-Johansson kallade »arbetardikningens grindstolar», alltså Gustav Hedenvind-Eriksson och Martin Koch. Godin uppmärksammar i stort sett alla Hedenvinds prosaböckerna från *Ur en fallen skog* (1910) till och med den »rallar-trilogi» som avslutades med *På friköpt jord* (1930) samt nära nog Kochs hela skönlitterära produktion fram till den historiska romanen *Legend* (1920). Kapitlet om Hedenvind fördjupar ytterligare bilden av spänningsförhållandet mellan bonde- och industrisamhälle. I Hedenvinds romaner finner Godin

en rad arbetsvandrare som försörjer sig som rallare och anläggningsarbetare men längtar till och omsider också återvänder till torvan. Samma konflikt återkommer i Martin Kochs *Timmerdalen* (1913), berättelsen om de norrländska småböndernas och skogstorparnas förvandling till lönearbetare i sågverksdistrikten. I övrigt lägger avhandlingsförfattaren stor vikt vid det samhörighetstema som dominerar Kochs författarskap, från debutromanen *Ellen* och till den historiskt förklädda kritiken av industrisamhällets nyfeodala struktur i *Legend*. Analysen är riktad mot förhållandet mellan individen och kollektivet, klassen, rörelsen. Avhandlingen kopplar denna frågeställning till den värdekras för individualismen som karakteriserar det tidiga 1900-talet och menar att förankringen i kollektivet var arbetarlitteraturens specifika metod att övervinna krisen.

Godin har i sin avhandling strövat över vida fält och öppnat flera nya perspektiv. Särskilt lyckosam är hans analys av säsong- och arbetsvandringens betydelse för den tidiga arbetarlitteraturen. Att stora grupper rörde sig mellan två olika livssfärer, menar Godin, skapade unika förutsättningar för jämförelser och mer eller mindre spontant väckta frågor om förändringens orsaker. Samtidigt gav arbetsformer som dessa näring åt ett socialt skikt som föreföll problematiskt både ur kapitalets och arbetarrörelsens perspektiv. Den norrländske småbonden som sålt sina skogar och tvingats ned till sågverksdistrikten tenderade att uppfatta den gryende industrialismen som tillfällig och ville därmed varken underordna sig industrialismens disciplinära krav eller arbetarrörelsens organiseringssträvanden. Arbetsvandringarna kan också förklara, eller åtminstone ge en delförklaring till, att den tidiga arbetarrörelsens visioner paradoxalt nog så ofta är gröna och pekar mot hagen, insjön och den röda stugan. Flera av avhandlingens trådar tvinnas samman i analysen av Hedenvind-Erikssons romaner, särskilt den nämnda rallartrilogin i vilken huvudfigurerna drar världen runt som anläggningsarbetare men till slut återgår till arbetet med jorden.

Avhandlingen är överskådligt disponerad men kan genom sina många digressioner och utvickningar stundtals ge ett något splittrat intryck. I avsnittet om Maria Sandel hinner Godin sålunda på ca femton sidor behandla författarinnsans biografi och receptionen av hennes verk, tidskriften *Morgonbris*, kvinnoorganisationen *Tolfterna*, den borgerliga skrällen för revolutionära massrörelser samt ge några utblickar mot Alfred Kämpes och Dan Anderssons författarskap. Det blir då inte så mycket utrymme kvar för det som väl skulle vara huvudsaken, nämligen analysen av Sandels texter.

Godin har en viss svaghet för kategoriska formuleringar. »I vandringsarbetarens och säsongarbetarens möte med det nya föddes arbetarlitteraturen», heter det exempelvis s. 220, ett påstående som rimmar illa med vad avhandlingen i andra sammanhang har att säga om arbetarrörelsekulturen som födsloplats. »Ur vandringsarbetargruppen kunde inga kollektivromaner skapas, eftersom denna genre skulle ha förutsatt att gruppen slutligen definierades som kollektiv och att reträttvägen

till torpet var stängd», hävdar Godin på samma sida efter att tidigare övertygande visat att bl.a. Hedenvind skrev just sådana romaner.

Flertalet av Godins textanalyser är känsliga och kunniga. Ivern att underbygga sina centrala teser kan dock i vissa fall leda honom till diskutabla slutsatser. Ett exempel erbjuder analysen av Ludvig Nordströms novell »Caliban» från samlingen *Herrar* 1910, där Godin uppenbarligen är ute för att visa borgarklassens fientlighet mot arbetarklassens organiseringssträvanden och politiska ambitioner. Godins bild av arbetarfienten Nordström kan dock svårligen förenas med novellens slutrader, som förutskickar Calibans förvandling till Ariel och i arbetarrörelsen ser den kraft som en gång skall bygga den nya världsstaden »ända upp till de eviga stjärnorna». Novellen har för övrigt diskuterats ingående av tidigare forskare, mest utförligt av Lars Wolf som övertygande vederlagt föreställningarna om Nordströms arbetarfientlighet.

Ett annat exempel är Johan Danielsons *Stenbockens pojke* (1901), av Godin utpekad som en viktig länk mellan nykterhets- och arbetarlitteratur. Danielsons lilla prosaberättelse får därtill fungera som illustration till teserna om arbetarlitteraturen som ett bildningsprojekt och bofastheten som förutsättningen för klassformering och klassmedvetande. Att *Stenbockens pojke*, byggd efter utvecklingsromanens modell, handlar om personlig utveckling och förädling – »bildning» i ordets vidare bemärkelse – är odiskutabelt. Mer problematisk är frågan om vad som är dess drivkrafter och om den kan beskrivas i politiska termer. Romanens huvudperson, rallaren August Moberg, är knappast någon politisk varelse. Han intresserar sig inte för klasskampen eller den sociala frågan men visar sig däremot vara lyhörd för nykterhetsagitationen. Hans moraliska förädling beror mindre på att han lämnar sitt kringflackande liv och bildar familj än på en växande insikt om superiets förbannelse. Berättelsen utpekar nykterheten och hemmet som »det enda sättet för oss, arbetare, att komma något vart» medan politiken eller den fackliga organisationen inte ens förs upp till diskussion. Det blir därmed svårt att uppfatta den som en representativ arbetarskildring.

I metodiskt och teoretiskt avseende ger Godins avhandling ett något villrådigt intryck. Godins ambition att teckna stora linjer och behandla relativt lång tidsperiod är lovvärd. Samtidigt kan man se att bredden skapat problem för författaren och misstänka att avhandlingen skulle ha vunnit på ett större analytiskt djup.

Avhandlingen behandlar författarskap »vars aktiva insats, med undantag för Gustaf Hedenvind-Eriksson, i stort sett upphörde omkring 1920», skriver Godin inledningsvis. Av de författarskap som ägnas störst uppmärksamhet – Sandels, Östmans, Hedenvinds och Kochs – är det dock faktiskt bara det sistnämnda som faller innanför tidsgränsen. Godin har ambitionen att inom de angivna tidsramarna behandla »alla» (!) arbetarförfattare som publicerat sig i bokform och de viktigaste bidragsgivarna till tidningar och tidskrifter» (s. 10). Fokus riktas alltså mot gruppen »arbetarförfattare»

men Godin ger inga klara besked om vad han avser med denna beteckning och därmed inte heller enligt vilka kriterier urvalet skett. Även om man bortser från en rad gränsfall är det tydligt att Godin lovar mer än han håller. Man letar sålunda förgäves efter namn som Johan-Olov Johansson, Edvard Fredin, Atterdag Wermelein, Hinke Bergegren, Björn Cederberg, Frida Stéenhoff m.fl. och kan konstatera att bl.a. Albert Viksten och Ivan Oljelund enbart nämns i förbigående. I Godins framställning placeras den kameleontiske Johan Saxon-Lindström in bland folklivsskildrarna men kanske skulle också han förtjänat en plats bland arbetardiktarna.

Godin förefaller också att ha ett mycket otvunget förhållande till litteraturteorin och använder sig av ett flertal olika förklaringsmodeller. Avhandlingens grundläggande strategi är att tolka de enskilda verkens existens och egenskaper som sekundära fenomen, dvs. som resultat av externa krafter eller omständigheter. Vilka är då de primära fenomenen som lämnar avtryck i de sekundära? Godin ger många olika svar på frågan. I flera fall utgår han från en »spegelmetafor» där olika sociala processer eller tillstånd utpekas som den avgörande impulsen (se ex. s. 90 och 140). Resonemangen ger då bilden av det litterära skapandet som ett mer eller mindre passivt återgivande av faktiska förhållanden men det kan också framställas som en aktiv process och en medveten politisk handling (ex. s. 132 och 175). Godin utpekar sålunda ofta författaren som talesman eller språkrör för en större grupp, den som formulerar en kollektiv erfarenhet eller gruppens politiska krav (ex. s. 99). Litterär påverkan eller intertextuella sammanhang används som förklaringar i vissa sammanhang, i andra åter antaganden om en medveten anpassning till läsarnas förväntan eller den litterära institutionens karaktär (ex. s. 102, 34, 76). I avhandlingens senare kapitel tillmäts biografiskt-psykologiska omständigheter stor vikt. Det gäller inte minst Kochs och Hedenvinds förhållande till sina fäder, där den föres rallargestalter sägs vara gestaltningar av »det bortdrivna barnet» och den senares drama *Vargungarna* läses »som en tematisering av motsättningar inom Koch själv» (s. 160 och 202). Godin har då kommit långt bort från sin inledningsvis deklarerade avsikt att teckna arbetarlitteraturens bild av ett kollektivt och klassbundet medvetande. Godin har alltså hämtat intryck från många olika forskningstraditioner med skiftande teoretiska utgångspunkter. Problemet är att de är så många att de tenderar att framstå som tillfälliga.

Trots vissa brister i teoretiskt och metodiskt avseende erbjuder Godins avhandling lustfylld läsning med sina breda perspektiv, djärva ansatser och ofta originella synpunkter. Dess resonemang är förvisso inte alltid invändningsfria och inte heller dess slutsatser. Men den visar på sprängkraften i en litterär tradition som för närvarande tycks ha hamnat i det akademiska bakvattnet. Den lockar till egna studier, till konstruktiv debatt och polemik i viktiga sakfrågor. Och hur många akademiska avhandlingar framkallar sådana reaktioner?

Dag Nordmark